

BO‘LAJAK TARIX O‘QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING INTEGRATIV TEXNOLOGIYALARI

Boboyorov Shuhratjon Suvonqulovich

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning integrativ texnologiyalari, ularni didaktik imkoniyatlari, mazmuniy-funksional xususiyatlari hamda ta’lim jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Integrativ texnologiyalar asosida tarixiy bilimlarni pedagogika, psixologiya, geografiya va raqamli ta’lim resurslari bilan uyg‘unlashtirishning metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, integrallashgan o‘quv mazmunini loyihalashtirish, muammoli-integrativ ta’lim, tarixiy manbalarni kompleks tahlil qilish, raqamli tarixiy rekonstruksiya, veb-vest va reflektiv-dagnostik texnologiyalarning kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdagi funksiyalari asoslangan. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining tarixiy-bilim, tarixiy-manbashunoslik, tarixiy-didaktik, tarixiy-integrativ, raqamli-tarixiy hamda diagnostik-reflektiv kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, kasbiy kompetentlik, bo‘lajak tarix o‘qituvchisi, integrativ texnologiyalar, fanlararo integratsiya, tarixiy tafakkur, tarixiy manba, raqamli ta’lim, pedagogik diagnostika, refleksiya.

Kirish: Jahon ta’lim tizimida yuz berayotgan innovatsion o‘zgarishlar pedagog kadrlar tayyorlash mazmunini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda nazariy bilimlarni amaliy pedagogik faoliyat bilan uzviy bog‘lash zaruratini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida tarixiy bilimlarni turli fan sohalari bilan integratsiyalash, tarixiy hodisalarni kompleks tahlil qilish, tarixiy manbalarni tanqidiy baholash va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tarix ta’limining o‘ziga xos xususiyati shundaki, tarixiy jarayonlarni chuqur anglash faqat tarixiy faktlar, sanalar va voqealarni o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi. Tarixiy hodisalarning yuzaga kelish sabablari, rivojlanish qonuniyatlari va ijtimoiy oqibatlarini ilmiy asosda tushuntirish geografik, iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda ijtimoiy bilimlarni o‘zaro bog‘liq holda qo‘llashni talab etadi. Shu jihatdan tarix o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida fanlararo bilimlar integratsiyasi muhim metodologik va didaktik ahamiyatga ega.

An’anaviy pedagogik tayyorgarlikda tarixiy bilimlar, pedagogik nazariya va o‘qitish metodikasining ayrim hollarda alohida o‘zlashtirilishi bo‘lajak o‘qituvchilarning mazkur bilimlarni yaxlit kasbiy faoliyatda qo‘llash imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Bunday holat o‘quv mazmunini integratsiyalash, kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ishlab chiqish

va pedagogik texnologiyalarni tarix fanining predmet xususiyatlariga moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Integrativ texnologiyalar tarixiy bilimlar, pedagogik metodlar va raqamli vositalarni yagona didaktik maqsad asosida uyg'unlashtirish orqali bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular ta'lim oluvchilarning tarixiy voqelikni tizimli anglash, turli manbalarni qiyoslash, tarixiy dalillar asosida xulosa chiqarish, o'quv jarayonini loyihalashtirish va o'z pedagogik faoliyatini refleksiv baholash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi bo'lajak tarix o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan integrativ texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularning mazmuniy-funksional xususiyatlarini tizimlashtirish hamda tarix o'qitish jarayoniga tatbiq etishning metodik mexanizmlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Maqolaning metodologik asosini kompetensiyaviy, tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlar tashkil etadi. Kompetensiyaviy yondashuv bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligini bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning o'zaro birligi asosida ko'rib chiqishga imkon beradi. Tizimli yondashuv integrativ texnologiyalarning maqsad, mazmun, metod, vosita va natijalarini o'zaro bog'liq pedagogik komponentlar sifatida tahlil qilishni nazarda tutadi.

Asosiy qism: Integrativ texnologiyalarning pedagogik mohiyati va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni.

Pedagogik adabiyotlarda integratsiya turli bilim sohalari, faoliyat shakllari va ta'lim komponentlari o'rtasidagi mazmuniy hamda funksional aloqalarni shakllantirish jarayoni sifatida izohlanadi. Tarix ta'limida integratsiya tarixiy bilimlarning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlash, tarixiy voqelikni ko'p omilli tahlil qilish va o'zlashtirilgan bilimlarni yangi pedagogik vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Integrativ texnologiyalar deganda tarixiy, pedagogik va fanlararo bilimlarni o'zaro uyg'unlashtirish asosida ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari hamda diagnostik jarayonlarni yagona didaktik tizimga birlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etish usullari va amaliy mexanizmlari majmui tushuniladi.

Ushbu texnologiyalarning muhim xususiyati turli fanlarga oid ma'lumotlarni mexanik birlashtirish emas, balki ular o'rtasidagi mazmuniy aloqalarni aniqlash va umumiy o'quv maqsadiga yo'naltirishdan iborat. Masalan, Somoniylar davlati boshqaruv tizimini o'rganishda tarixiy manbalar, geografik hududlar, iqtisodiy munosabatlar va siyosiy institutlarga oid bilimlar birlashtiriladi. Mazkur jarayonda talabalar tarixiy hodisalarni alohida faktlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq ijtimoiy-siyosiy jarayonlar tizimi sifatida tahlil qiladi.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi tarixiy bilimlarni chuqur egallash, ularni ilmiy-metodik jihatdan qayta ishlash, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish, tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim faoliyatini tashkil etish hamda pedagogik natijalarni baholashga doir integrallashgan kasbiy sifat sifatida namoyon bo'ladi.

Integrallashgan o'quv mazmunini yaratish texnologiyasi. Integrallashgan o'quv mazmunini yaratish texnologiyasi tarix faniga oid bilimlarni pedagogik, psixologik va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar mazmuni bilan uyg'unlashtirish orqali yaxlit didaktik materiallarni loyihalashtirishga qaratiladi. Mazkur texnologiya o'quv materiallarini fanlararo aloqadorlik, izchillik, tarixiylik va kasbiy yo'naltirilganlik tamoyillari asosida tizimlashtirishni nazarda tutadi.

Texnologiyani amalga oshirishda dastlab o'quv dasturidagi mavzularning mazmuniy tarkibi tahlil qilinadi. Keyingi bosqichda mavzuga aloqador fanlar va ularning asosiy tushunchalari aniqlanadi. Shundan so'ng integrallashgan o'quv topshiriqlari, tarixiy manbalar, vizual materiallar va muammoli vaziyatlar ishlab chiqiladi. Yakuniy bosqichda talabalarning fanlararo bilimlarni qo'llash darajasi baholanadi.

Muammoli-integrativ ta'lim texnologiyasi. Muammoli-integrativ ta'lim texnologiyasi tarixiy hodisalarni turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilish, tarixiy muammolarning sabab va oqibatlarini aniqlash hamda dalillarga asoslangan xulosalar chiqarishga yo'naltiriladi. Ushbu texnologiya muammoli ta'limning tadqiqotchilik imkoniyatlarini fanlararo integratsiya bilan uyg'unlashtiradi.

Texnologiyaning asosiy didaktik vazifasi talabalarda tarixiy muammolarni aniqlash, ilmiy farazlar ilgari surish, tarixiy dalillarni tanqidiy baholash va muqobil yechimlarni asoslash ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Tarixiy manbalarni integrativ tahlil qilish texnologiyasi. Tarixiy manbalarni integrativ tahlil qilish texnologiyasi yozma, moddiy, tasviriy va raqamli tarixiy manbalarni o'zaro qiyoslash hamda ulardagi axborotni tarixiy kontekst asosida baholashga qaratiladi. Bunda manbaning yaratilish davri, muallifi, maqsadi, mazmuni va tarixiy ishonchliligini aniqlash muhim metodik talab hisoblanadi.

Mazkur texnologiya doirasida talabalar bir tarixiy hodisaga oid turli manbalarni tanlaydi, ularning mazmunini qiyoslaydi, o'zaro mos va farqli jihatlarini aniqlaydi hamda dalillarning ishonchliligini baholaydi. Shuningdek, manbalardagi ma'lumotlar geografik, iqtisodiy va madaniy kontekst bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Raqamli tarixiy rekonstruksiya texnologiyasi. Raqamli tarixiy rekonstruksiya texnologiyasi tarixiy obyektlar, hududlar, jarayonlar va voqealarni raqamli xaritalar, uch o'lchamli modellar, virtual ekskursiyalar hamda interfaol vizual vositalar orqali qayta tasvirlashga yo'naltiriladi. Mazkur texnologiya tarixiy bilimlarni vizual idrok etish, makon va zamon munosabatlarini anglash hamda tarixiy tasavvurlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Texnologiyani qo'llashda talabalar dastlab tarixiy obyekt yoki jarayon haqida ishonchli ma'lumotlarni to'playdi. Keyingi bosqichda tarixiy manbalar va kartografik materiallar asosida rekonstruksiya uchun zarur axborotlar tizimlashtiriladi. So'ngra raqamli vositalar yordamida tarixiy obyektning modeli yoki vizual tasviri yaratiladi. Yakuniy bosqichda yaratilgan rekonstruksiyaning tarixiy dalillarga muvofiqligi tahlil qilinadi.

Veb-kvest texnologiyasi. Veb-kvest texnologiyasi raqamli axborot resurslaridan foydalanish asosida muammoli va tadqiqotchilikka yo'naltirilgan o'quv faoliyatini tashkil etish

shaklidir. Mazkur texnologiyada talabalar oldindan belgilangan tarixiy muammo yuzasidan elektron manbalarni izlaydi, tahlil qiladi, ma'lumotlarni umumlashtiradi va yakuniy ta'lim mahsulotini yaratadi.

Tarix ta'limida veb-kvest texnologiyasini qo'llash talabalarning tarixiy ma'lumotlarni mustaqil izlash, manbalarni tanqidiy baholash, raqamli resurslardan maqsadli foydalanish va jamoaviy tadqiqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Refleksiv-dagnostik texnologiya. Refleksiv-dagnostik texnologiya bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetentlik darajasini aniqlash, o'quv faoliyatidagi o'zgarishlarni kuzatish va o'zlashtirilgan bilim hamda ko'nikmalarni refleksiv tahlil qilishga yo'naltiriladi.

Mazkur texnologiya pedagogik diagnostika, formativ baholash, o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash va refleksiv tahlil mexanizmlarini birlashtiradi. Unda talabalarning kasbiy rivojlanishi motivatsion-qadriyatli, kognitiv, kreativ va refleksiv mezonlar asosida baholanishi mumkin.

Refleksiv-dagnostik faoliyatni tashkil etishda talabalarning boshlang'ich tayyorgarlik darajasi aniqlanadi, integrativ topshiriqlarni bajarish jarayoni kuzatiladi, erishilgan natijalar mezonlar asosida baholanadi va individual rivojlanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Texnologiyalar va kompetensiyalar o'rtasidagi funksional bog'liqlikni quyidagicha tizimlashtirish mumkin.

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari

Integrativ texnologiyalar	Tatbiq etish mexanizmi	Rivojlantiriladigan kompetensiyalar
Integrallashgan o'quv mazmunini yaratish	Tarixiy va fanlararo bilimlarni mazmuniy integratsiyalash, o'quv materiallarini tizimlashtirish	Tarixiy-bilim, tarixiy-didaktik, tarixiy-integrativ
Muammoli-integrativ ta'lim	Tarixiy muammolarni ko'p omilli tahlil qilish, gipotezalar ishlab chiqish	Tarixiy-tahliliy, kreativ, kommunikativ
Tarixiy manbalarni integrativ tahlil qilish	Turli manbalarni qiyoslash, tarixiy dalillarni tekshirish va kontekstual baholash	Tarixiy-manbashunoslik, tarixiy-aksiologik
Raqamli tarixiy rekonstruksiya	Tarixiy obyekt va jarayonlarni raqamli modellashtirish, vizuallashtirish	Tarixiy-rekonstruktiv, raqamli-tarixiy
Veb-kvest	Raqamli axborotlarni izlash, tanqidiy tahlil qilish va integrativ loyiha yaratish	Raqamli-tarixiy, tarixiy-integrativ, kommunikativ

Refleksiv-dagnostik texnologiya	Mezonli baholash, o‘z-o‘zini tahlil qilish va teskari aloqa	Diagnostic-refleksiv, tarixiy-didaktik
---------------------------------	---	--

Jadvalda keltirilgan texnologiyalar o‘zaro aloqador pedagogik vositalar sifatida qaraladi. Jumladan, integrallashgan o‘quv mazmuni muammoli-integrativ topshiriqlarni ishlab chiqish uchun mazmuniy asos yaratadi. Tarixiy manbalarni tahlil qilish va raqamli rekonstruksiya mazkur topshiriqlarning amaliy bajarilishini ta’minlaydi. Refleksiv-dagnostik texnologiya esa o‘quv faoliyatining natijalarini baholash va metodik takomillashtirish imkonini beradi.

Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning integrativ texnologiyalarini nazariy-metodik jihatdan tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Xulosa o‘rnida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari tarixiy, pedagogik va fanlararo bilimlarni uyg‘unlashtirish, integrallashgan o‘quv mazmunini shakllantirish, muammoli ta’lim, tarixiy manbalar tahlili, raqamli rekonstruksiya va veb-kvest texnologiyalarini kasbiy faoliyatga yo‘naltirish asosida yoritildi. Mazkur jarayonda bilimlar transferi, kasbiy kompetensiyalar integratsiyasi hamda refleksiv-dagnostik baholash mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi ilmiy-metodik jihatdan asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher. 1986. Vol. 15, No. 2. P. 4–14.
2. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record. 2006. Vol. 108, No. 6. P. 1017–1054.
3. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023.